

עמ"ש 51782-01-20 ע' נ' א'

07 יוני 2020

לפני כב' השופט שאול שוחט, סגן נשיא

כב' השופטת איריס לושי-עבודי

כב' השופט נפתלי שילה

ע' ע'

מערערת

ע"י ב"כ עו"ד רפאל שיוביץ ועו"ד יוסי נקר

נגד

1. ש' א' ב' - עו"ס לחוק המער

משיבים

ע"י ב"כ עו"ד אורית פניני

2. נ' ט'

ע"י ב"כ עו"ד שי שמחויב

פסק דין

1. בתום הדיון בערעור הסכימו הצדדים, כולם, כי הכרזת הנזקקות בעניינם של ילדי המערערת והמשיב 2 (להלן שניהם: **ההורים**) תבוטל וכי דרכי הטיפול שנקבעו, בתסקיר דרכי הטיפול שהוגש לגביהם, יישמו במסגרת תיק המשמורת שתלוי ועומד בבית משפט קמא. כן הסכימו הצדדים כי במסגרת תיק המשמורת שלפניו יידרש בית משפט קמא לבקשות השונות שמונחות להכרעתו לרבות בקשת המשיב 2, האב, למינוי מומחה. הסכמת הצדדים קיבלה תוקף של החלטה, על מנת לאפשר את המשך הטיפול בתיק המשמורת, והערעור נדחה למתן פסק דין במסגרתו התבקשו להתייחס לסכסוכי משמורת שנגועים בסרבנות קשר קשה או בניכור הורי ולקווי הפעולה האפשריים, טיפוליים ומשפטיים, שהמערכת, הטיפולית והמשפטית, יכולה לנקוט בהם כדי להתמודד עם התופעה.

הסכמת הצדדים מקבלת, אפוא, תוקף של פסק דין.

בין סרבנות קשר לניכור הורי

2. תהליכי פרידה וגירושין מלווים, לא אחת, בתופעה של קשיי קשר, בדרגות חומרה שונות, בין הילדים לבין מי מהוריהם. תופעה זו מומשגת במונח כללי - סרבנות קשר. כאשר הילד מסרב להיות בקשר עם אחד מהוריו בשל סיבה ממשית שיש לה צידוק, וסירוב זה מותאם התפתחותית ונשען על תפיסה מציאותית, למשל בעקבות מצבים בהם עובר הילד חוויה טראומטית של התעללות, הזנחה, אלימות פיזית, או מינית - עניין לנו בסרבנות קשר. במסמך "**ניכור הורי סקירת ספרות**", שנערך לבקשת משרד העבודה והרווחה על ידי דר' ענבל בר - און ודר' יואב מזא"ה בשיתוף עם דר' בני

ביילי (שאינו משקף את עמדת המשד אף זכה לביקורת של מרכז "רקמן", נעמ"ת ומנ"ע - מרכז זכויות נשים עירוני במכתב תגובה, מיום 20.4.20, שנשלח למשרד העבודה והרווחה, כמסמך מוטה שלא שם דגש על האלימות כסיבה לסרבנות קשר ומצביע על שימוש הולך וגדל במושג ניכור הורי עד כדי ניצולו לרעה במאבקים בין הורים בסכסוכי משמורת. מוצג ל" למוצגי המעוררת. להלן: **מכתב רקמן**) (להלן: **בר-און ומזא"ה**) מציינים הכותבים, על בסיס סקירה רחבה של הספרות בנושא, כי יש הסוברים שסרבנות קשר אינה מחייבת דווקא חוויה טראומטית. לעיתים גם חשיפתו של הילד לתפקוד הורי ופוגעני יכולה להביא לתופעה. כך או כך, הסיבה לסרבנות הקשר אינה קשורה להסתה או לחבלה של אחד ההורים בקשר בין הילד להורה האחר, מסורב הקשר. היא נעוצה ביחסו של ההורה הפוגע כלפי הילד ובמערכת היחסים בין השניים.

3. (א). ניכור הורי, בהגדרתו הקלאסית, מתאפיין אף הוא בסרבנות קשר. ברם, ניכור הורי מתייחס למצבים בהם סרבנות הילד לקשר עם מי מהוריו הינה תוצר של התנהגות מסיתה של ההורה האחר ומהווה מאפיין אחד בקשת רחבה של מאפיינים שתוצאתה, בדרגתה החמורה, נתק מוחלט בין הילד להורה המנוכר עד כדי מחיקת זהותו וקיומו של אותו הורה בתודעתו של הילד.

(ב). הראשון שהתייחס בצורה שיטתית לתופעה זו אף ראה בה משום הפרעה היה פרופ' ריצ'ארד גרדנר, אשר טבע את המונח 'תסמונת ניכור הורי' (Parental Alienation Syndrome).

(ג). מונח זה, שמשמש כיום להגדרתה של התופעה, מתאר ברית לא מובחנת ופתולוגית בין הורה (מנוכר) לילד שעיקרה התנגדות של הילד כלפי ההורה האחר (מנוכר) שאינה מושתתת על סיבה ממשית ומוצדקת אלא על בסיס תהליכי הסתה אינטנסיביים של ההורה המנוכר שמעודד, באופן פסיבי או אקטיבי, הזדהות של הילד עם מחשבותיו ורגשותיו שלו כלפי ההורה המנוכר (ראה **בר-און ומזא"ה**). בנסיבות כאלה מי שנושא באחריות לקיומה של התופעה הוא ההורה המנוכר, בדרך כלל ההורה המשמורן, אשר 'שוטף את מוחו של הילד' (Programming Brainwashing Parents) וגורם לו "**להדחקת הרגשות החיוביים שיש לו כלפי ההורה המנוכר**" (דפנה הקר "**הורות במשפט**" עמ' 62 (להלן: **הקר**)), עד כדי יצירת מצב בו הילד עצמו תורם משלו להשמצת ההורה המנוכר ומייצר טענות והאשמות כלפיו. (The child's own contribution to the vilification of the target parent).

(ד). גרדנר חילק את תסמונת הניכור ההורי לשלוש רמות: קלה, מתונה וחמורה - מתוך כוונה להתוות את דרך הטיפול בבעיה ומתן פתרון לסוגיה מבחינה משפטית, לפי רמת התופעה במקרה נתון. שלושת הרמות נבדלות זו מזו בעוצמת הניכור ומידת התמיכה והעידוד של ההורה האחר בהתנהגות המנוכרת כלפי ההורה המנוכר מחד, ובאופי היחסים בין הילד להורה המנוכר, מאידך. ומהי רמת ניכור חמורה? פעילות מכוונת של ההורה המשמורן לשם מטרה אחת - לנתק כל קשר, מכל סוג שהוא בין ההורה האחר לבין הילדים - במסגרתה הוא אינו בוחל מביקורתיות מופגנת, מהעלאת האשמות שווא ומהגשת תלונות במשטרה והכל באופן לא פרופורציונלי לאירועים פעוטים וחסרי חשיבות, כדי להצדיק את ביקורתו על ההורה האחר. הילדים, שנמצאים רוב זמנם בקרבת ההורה המשמורן, חווים את הפעילות הזו כפעילות מגינה ותומכת והופכים בעצמם לאחוזי חרדה ופחד מדמותו של ההורה האחר. כתוצאה מכך, מפגינים הילדים עוינות קשה כלפיו, ביקורת כפייתית ובלתי מציאותית, ללא כל רגשי אשמה או תחושת אמפתיה כלפיו והתייחסותם אליו היא חד צדדית וחסרת אמביוולנטיות. מבחינתם, ההורה האחר הוא התגלמות "הרע". ההורה המשמורן לא רק שלא עושה

למניעת התופעה, הוא תומך בהצדקות שמספקים הילדים להתנהגותם ומגביר אותה. כתוצאה מכך חל ניתוק מלא ומוחלט בין הילדים לבין ההורה האחר והם אינם מוכנים לשום קשר עמו (ראו עמ"ש (ת"א) 60592-03-15 ק' ל' נ' י' פ' ; 8.6.15 מפי הש' שוחט). במצב דברים זה, סובר גרדנר, ההורה המשמורן, המסית והמדיח, אינו יכול לתרום להדברת התופעה, בהיותו שרוי בתחושות השנאה והפחד מההורה האחר, והניכור של הילדים לא ייפסק כל זמן שהם חשופים להשפעתו של אותו הורה. לפיכך, "טיפול משמעותי יכול להינתן ולהיות בעל ערך רב לאחר שהילד יוצא מהסביבה המזיקה ויועבר לסביבה אחרת..." (ראו בהקשר זה "זאב ברגמן ואליעזר ויצטום (1995) "חטיפת ילד בידי הורה - התסמונת של התנכרות להורה", שיחות ט' (תשנ"ה) 115-130).

(ה). תורתו של גרדנר זכתה לתמיכה של מספר אנשי מקצוע טיפוליים ישראלים (זאב ברגמן ואליעזר ויצטום, שם). מנגד, זכתה היא גם לביקורת נוקבת מצד חוקרים מתחום מדעי החברה, משפטנים וארגונים שונים בטענה כי היא משוללת בסיס אמפירי הן באשר למאפייני התופעה, הן באשר לתוצאות העברת המשמורת להורה המנוכר; מטעה בשל הטשטוש בין כעס של הילדים על ההורה לבין פסיכזה; מוגזמת בשל הערכות חסרות בסיס של מימדי התופעה ומסוכנת משום שהיא מסיטה את תשומת הלב מהאפשרות שהילד מסרב להיפגש עם ההורה בשל נזקים שנגרמו לו ממנו (הקר עמ' 63 וההפניות שם; ראה גם ס' 8 למכתב רקמן).

(ו). עיון בפסיקה - ממחצית שנות ה-90 ואילך - מלמד, כי בתי המשפט נדרשו לתורתו של גרדנר ועשו בה שימוש בסכסוכי משמורת, במקרים של סרבנות קשר קשה בין ילדים להוריהם ואף הורו, על בסיסה, על הוצאתם מידי ההורה המשמורן לסביבה אחרת ולעיתים אף על העברתם להורה המנוכר שנמצא מתאים לקבלם (ע"מ (ת"א) 33/96 פלוני נ' פלונית [פורסם בנבו] [31.12.96] בו שימשו תורתו של גרדנר וכתביו קו מנחה לפסיקתו של בית המשפט; ע"מ 90/97 מורן נ' פלדמן-מורן (לא פורסם); ע"א 2891/99 פלוני נ' פלוני [פורסם בנבו] [10.11.99] שבקשת רשות ערעור עליו נדחתה; רע"א 8689/99 פלוני נ' היועץ המשפטי לממשלה (לא פורסם) [פורסם בנבו]). כמו כן ניתן לראות כי המבחנים לזיהוי התופעה, בהם משתמשים בתי המשפט, הם אותם מבחנים שהותוו על ידי גרדנר (ע"א (ת"א) 3162/98 פלוני נ' פלונית - אין בפי הילד דבר חיובי ביחס לאב ו/או יחסו של האב אליו; הבעת רצון ברור להישאר עם האם שמטפלת בו כל כך טוב וכו').

(ז). להכרה פורמלית, מפי בית המשפט העליון, זכתה התופעה ברע"א 3009/02 פלוני נ' פלוני, פ"ד נו (4) 872. בפרשה זו הוכרה הן התופעה של ניכור הורי, הן תסמונת הניכור הורי כהגדרה מתודית של תופעה קיימת. בית המשפט קבע כי התופעה גורמת לסכנת ניתוק של הילדים מאחד ההורים בד בבד עם תלות יתר בהורה האחר. בית המשפט לא נדרש לאבחון התופעה והטיפול בה, הגם שמציין הוא את הוצאת הילד ממשמורתו של ההורה המנוכר למשמורתו של ההורה המנוכר כפתרון המוצע על ידי גרדנר במקרים חמורים של התסמונת, ומשאיר זאת, בעקרון, לאנשי המקצוע. ההכרה לא שונתה גם בדיון הנוסף שהוגש על פסק הדין, הגם שהתוצאה התהפכה (דנ"א 4041/02 פלוני נ' פלוני, פ"ד נח (6) 246). בפסקי דין מאוחרים לפרשה זו לא נעלמה מעיני בית המשפט העליון הביקורת שנמתחה על תורתו של גרדנר (בע"מ 5579/07 פלוני נ' פלוני, [פורסם בנבו]; [7.8.07]). עם זה, בית המשפט העליון לא מצא לנכון לדחותה, אך הבהיר, כי יש לנקוט משנה זהירות בקביעה כי אכן היא מתקיימת במקרה נתון וכי "לשם קביעת המצב לאשורו יש להסתייע בבחינתם של הגורמים המקצועיים האמונים על כך, תוך בדיקה ביקורתית של בית המשפט את המסקנות שהוגשו לו" (בע"מ 6327/08 פלוני נ' פלונית, [פורסם בנבו], [10.9.08]).

4. סרבנות קשר, אפוא, אינה שם נרדף לניכור הורי. היא אחד המאפיינים של תופעת ה"ניכור ההורי" (רע"א 3009/02 פלונית נ' פלוני, פ"ד נו (4) 872). אין די בעצם קיומה כדי לקבוע כי עניין לנו בניכור הורי. יש לבחון את הרקע לסרבנות הקשר, האם היא מוצדקת ואם יש לה הסבר כלשהו. נכון לבחון אם קיימים מאפיינים נוספים מעבר לסרבנות הקשר שיש בהם כדי להצביע על "ניכור הורי" - ובראש ובראשונה, פעילות מכוונת של המערערת לשלילה או הגבלה של האפטרופסות הטבעית שיש למשיב על ילדיו. פעילות שכזו, מטרתה אחת, למחוק את דמותו של האב מעולמם של הילדים ולמצב בתודעתם משפחה גרעינית ללא דמות אב בתוכה. קיומה של פעילות כזו, ללא הצדקה, מטה את הכף לקביעה בדבר קיומה של "תסמונת ניכור הורי" בדרגתה החמורה (עמ"ש 60592-03-15, שם).

5. לחידוד ההבחנה בין סרבנות קשר לניכור הורי מפנים בר-און ומזא"ה לספרות מקצועית לפיה ילדים שמגלים סרבנות קשר על רקע של סיבה ממשית כלפי ההורה מסורב הקשר נוטים במידה רבה להפגין תסמינים של הפרעה פוסט טראומטית סביב האירועים שבגינם מסרבים הם לקשר עם ההורה המסורב (הדחקה של הזיכרונות הטראומטיים, תחושת דו ערכיות כלפי ההורה המסורב שמשקפת כמיהה ואידיאליזציה כדי לשמרו כדמות בחייהם לצד עוררות רבה של אשמה ואחריות לטראומה וקושי ממשי בתיאור החוויות הטראומטיות). בנוסף, ילדים אלה יכולים לתאר באופן מורכב ורב מימדי את ההורה המסורב ותפיסת עולמם באשר לאירועים הטראומטיים יכולה להעיד על בוחן מציאות תקין ועל התאמה לאירועים ולמצבים שהתרחשו במציאות. לעומת זאת, ילדים שחווים ניכור הורי יפגינו התלהבות רבה והעדר עכבה והיסוס בתיאור תכנים ואירועים מהחוויה הטראומטית אשר לטענתם חוו מההורה המנוכר. הם יתאפיינו, לרוב, בתחושת מציאותיות רבה שמנומקת לפרטיה, יבטאו אפקט שטוח והיעדר מוחלט של צורכי התקשרות עם ההורה המנוכר. הם יבטאו תפיסה חד ערכית ביחס להורה המנוכר ועמדה אכזרית כלפיו, יציגו היעדר מוחלט של זיכרון לגבי כל אירועי החיים שקדמו לפרידה ויערכו הפחתת ערך חריפה כלפיו. לרוב יתארו אותם ילדים את ההורה המנוכר בחד מימדיות, כבעל מניעים זדוניים ורצון להרע - מעין דמוניזציה שלו שלא עולה בקנה אחד עם תפקודו הקודם כהורה.

6. בר-און ומזא"ה נותנים סימנים גם בהורה המנוכר תוך התייחסות למאפייניו המשפחתיים והאישיים, לאסטרטגיות שהוא נוקט כדי לחבל בקשר שבין הילד להורה האחר כמו גם למערכת היחסים בעלת המאפיינים הפתולוגיים שהוא מפתח עם הילד. הם גם מתארים את דרכי הניכור של ההורה המנוכר ומנגד נותנים סימנים בהורה המנוכר ובידל עצמו ומסכמים בעמ' 33-37 את המאפיינים של התופעה במשולש של הורה מנוכר, הורה מנוכר וילד. המאפיינים אותם מפרטים המחברים מתוארים בספרות הקלינית כמרכזיים ביותר וכאלו שמשתקפים באופן חזרתי בראיונות עם ילדים מנוכרים:

הפחתה/דיכוי של הצורך לקשר עם ההורה הדחוי; עמדה מפחיתת ערך כלפי דמות ההתקשרות המנוכרת; התייחסות חד ממדית ונעדרת דו-ערכיות (אמביוולנטיות) בתיאור דמות ההתקשרות המנוכרת, בדרך כלל שלילית באופן מוחלט, לעומת אידיאליזציה וטוב מוחלט של ההורה המנוכר; כוח לא מותאם של הילד בהיררכיה המשפחתית ושיפוטיות כלפי ההורה המנוכר באופן מוגזם תוך תחושה של זכויות יתר מכוחה הוא מצפה שההורה המנוכר יספק כל רצון שלו; הפגנת אמונות לא מציאותיות (כוזבות) כלפי ההורה המנוכר אמונות שלא משתנות גם מול ראיות ועדויות סותרות; דיכוי של זיכרונות חיוביים קודמים בקשר של הילד עם ההורה המנוכר; היעדר ארגון במרחב, בזמן ובהקשר של הזיכרונות.

מאפיין זה מכוון לילד שמתאר מצבים שמספקים עדות לשומע על מניעיו השליליים של ההורה המנוכר, אולם תיאורים אלה אינם הגיוניים, אינם מותאמים ואינם סבירים (כגון אירועים שהילד היה קטן מדי כדי לזכור או לא היה נוכח בהם); היעדר אמפטיה, אשמה או חרטה; הימנעות מחשיפה להורה המנוכר; פומביות העוינות - תחושת השנאה והעוינות של הילד כלפי ההורה המנוכר נלהבת ומתאפיינת ברצון עז ומוחצן להציגה כלפי דמויות מפתח בחייו; התנהגות משתנה כלפי ההורה המנוכר בהתאם למצבים שונים ושימור שנאה כלפיו ברמה משתנה כשההורה נוכח או בנוכחות גורמים טיפוליים או שיפוטניים (שופט); יחסי תלות לא מותאמים עם ההורה המנוכר, הגנת יתר ותמיכה חוזרת ונשנית, מוחלטת, בהורה המנוכר בכל היבט של הסכסוך המשפחתי.

7. מכאן החשיבות הרבה, שעוד נעמוד עליה, באבחון נכון של התופעה, ללא הטיות מגדריות. בחינה אובייקטיבית, על בסיס מאפיינים מקצועיים, תוך שלילת התופעה כל אימת שניתן להצביע על קיומה של סיבה מוצדקת להתנהגותו של הילד, שבאה לידי ביטוי על הרצף של סרבנות עד כדי ניכור. קיומה של סיבה מוצדקת (אלימות פיזית, נפשית, מינית וכל חוויה טראומטית אחרת) להתנהגות הילד, גם אם עולה היא כדי ניכור, היא לא בהכרח ניכור הורי שכן בניכור הורי מכוונים אנו לניכור שהוא תוצאה של הסתה של ההורה האחר, המנוכר. אנו מדגישים עניין זה כדי להבהיר שהמאפיינים שפורטו לעיל יכולים להופיע גם במקרים של ניכור שנוצר כתוצאה מהתעללות או התנהלות פוגענית של ההורה המנוכר. לכן, אבחון מקצועי צריך להצביע לא רק על קיומם של המאפיינים אלא על הסיבה להיווצרותם, אם מוצדקת אם לא.

השלכות הניכור ההורי

8. הספרות המחקרית הרבה שנסקרה על ידי בר-און ומזא"ה מלמדת כי במודלים משפחתיים שנחשבים לדיס-פונקציונליים, מנוכרים, כוחניים או אלימים, הסיכון לפגיעה בהתפתחותם הנפשית התקינה של הילדים בהווה ולהשלכות שליליות, ארוכות טווח, על איכות חייהם בבגרותם, גובר בהיבטים שונים של חייהם - ביולוגית, רגשית, קוגניטיבית וחברתית (שם, עמ' 20-23). גם דר' גוטליב במאמרו "תסמונת הניכור ההורי" רפואה ומשפט גיליון 31 (דצמבר 2004), 106 עמ' 113-115 קובע כי הנזק שנגרם לילדים שלוקים בתסמונת בא לידי ביטוי לא רק במישור הקשר עם הוריו, המנוכר והמנוכר, אלא גם במישור התפתחותו הרגשית והקוגניטיבית של הילד עצמו (להלן: **גוטליב**). לדברי גוטליב **"בהתנהגותו מגלה הילד (המנוכר) חוסר אמפטיה לזולת - חוסר יכולת לראות ולהבין את העובר על הזולת. צורת ההתייחסות זאת גובלת לעתים באכזריות. קהות רגשות זאת מפריעה להתפתחות הרגשית של הילד"; "הילד מפתח הערכה מופרזת של היכולות והכוח שלו, ולעתים מפגין התנהגות כוחנית. הוא מקבל חיזוקים מההורה המסית ולפעמים גם מגורמים אחרים. צורת ההתייחסות למבוגרים אחרים יכולה גם להיות מחוצפת, שוב תוך ברכה סמויה של ההורים"; "העוינות והעימות הקשורים בתסמונת ניכור הורי גולשים בקלות ממישור היחסים בין הורה לילד, ומזהמים זירות אחרות. כך למשל, ילדים מוסתים מגיבים בחשדנות ואף בעוינות, לא רק כלפי אחד ההורים אלא גם לאנשים אחרים, אשר לדעתם תומכים בעמדה של אותו הורה. פסיכולוגים, פקידים סעד ושופטים נתפסים כמזוהים עם אחד ההורים ובשל כך נפסלים באופן אוטומטי על ידי הילדים. נוצר דפוס חשיבה של 'או שאתה אתנו או שאתה נגדנו'; "האובדן אותו חווים ילדים כתוצאה מגירושין הנו רב פנים... הרתיעה והשנאה מתפשטים גם לקרובי המשפחה של אותו הורה, וגם הם נפסלים". במסגרת מחקר שנערך ע"י מרכז המחקר והמידע של הכנסת ע"י ד"ר יסכה מוניקנד-גבעון (16.12.19 אתר הכנסת) שעוסק ב"מדיניות ממשלתית לטיפול בניכור הורי**

מאמר מרכז המידע והמחקר של הכנסת), סוקרת המחברת את הגדרות הניכור ההורי, הגורמים להיווצרותו, השלכותיו על הילדים וכן עקרונות באבחון ובטיפול והמדיניות הקיימת בארץ ובעולם. בפרק שעוסק בהשלכות אפשריות של ניכור הורי מצוין בעמ' 11-12 כי:

"בראש ובראשונה הפגיעה היא מאובדן אחד ההורים. לפי מחקרים שונים, אובדן מסוג זה נחוה לעיתים כקשה יותר מאובדן של הורה שאינו בחיים. אומנם הילד מסרב לקשר עם ההורה, אבל הוא חי בקונפליקט בין רצונו לקשר חם ואוהב עם אותו הורה לבין ההחלטה להתרחק ממנו. בנוסף לכך, במקרים שיש הורה מסית, ההורה המסית מתעלם מתפקידו של ההורה המנוכר בגידול הילד, ובכך גורם לניתוק הקשר הפסיכולוגי שהיה יכול להועיל רבות לילד, ולניתוק הקשרים עם בני המשפחה המורחבת... הניכור ההורי אינו מאפשר התייצבות מחדש של המערכת המשפחתית לאחר הפרדה, ומשאיר את הילד בחוסר יציבות ובעימות תמידי... ההסתה גורמת לילד לתפוס את העולם באופן דיכוטומי וקיצוני של "טוב" מול "רע", וכך גם מתגבשת זהותו העצמית והוא מתקשה לקבל מורכבויות. מחקרים הראו כי ילדים שחוו ניכור הורי היו בסכנה לפגיעות נפשיות-רגשיות כגון דיכאון, חרדת נטישה, הערכה עצמית נמוכה, תחושה שאינם ראויים לאהבה, קושי בהתקשרות, תקשורת חרדה, בעיות שליטה בדחפים, רמה נמוכה של אמפתיה, פיתוח דעות נוקשות, ביסוס דעות על רגש ולא על עובדות, מניפולטיביות, אגרסיביות, התנהגות פרועה, חוסר כבוד לנורמות חברתיות ולסמכות והיעדר תחושת חרטה או רגשי אשמה..."

עניין לנו, אפוא, בתופעה חמורה ביותר שפוגעת קשות בילד ובהורה המנוכר ויש לעשות כל שניתן, הן במישור הטיפולי הן במישור השיפוטי, כדי למגרה.

אבחון וטיפול בתופעה

9. אבחון וטיפול בתופעה - לא בכדי נקשרו שניים אלה כאחד. עם זאת אין לבלבל ביניהם. האבחון, אבחון נכון, הוא שלב הכרחי, חשוב וחיוני לקביעת דרכי הטיפול המתאימות, במקרה הספציפי. חשוב שהוא יהא מקצועי וייעשה על ידי אנשי מקצוע שהוכשרו לכך. לאחר האבחון יש להעביר את הטיפול לאנשי מקצוע שמתמחים בטיפול בניכור הורי. האבחון והטיפול ראוי שייעשו על ידי אנשי מקצוע נפרדים. **במכתב רקמן** מתריעים המרכז ושותפיו למכתב, כי מינויו של אדם אחד כמאבחן ומטפל טומן בחובו תמריץ לאבחון יתר של התופעה בשל כפל התפקידים, וממליצים למנות מומחה לאבחון ומומחה אחר לטיפול ככל שהאבחון הצביע על קיומה של התופעה.

מידות האבחון - הספרות המקצועית, רובה ככולה, כך בר-און ומזא"ה, מחייבת אבחון מהיר של התופעה והתערבות מהירה בה. תהליכי הניכור נוטים להתקבע וליצור אפקט של 'הדבקה' במשפחות בעלות סכסוך בעוצמות גבוהות. מרגע התקבעות התופעה קשה יותר להילחם בה ולמגר אותה. מכאן החשיבות הרבה באיתור ואבחון תהליכי הניכור ההורי עוד משחר היווצרותם. מהירות האבחון ומהירות ההפניה לטיפול ויצירת ההבחנה המבדלת הן קריטיות. יש להבחין, אפוא, בין מניעה לטיפול. קיימת חשיבות רבה למניעת התפרצותה של התופעה והיקבעותה בתודעה של הילד על ידי מעבר מהיר מהתנהלות משפטית סביב משמורת והסדרי שהות, שנדונים בבית המשפט, לטיפול של גורמי מקצוע שאמורים לבצע אבחון מהיר בדבר עצמת הקונפליקט הזוגי על היבטיו השונים בהקשר של התקשורת בין הילד להוריו, בפרט עם ההורה המנוכר.

אנשי המקצוע - גורמים שונים בהקשרים שונים פוגשים את הילד. ביניהם אלה שפוגשים אותו במערכת החינוך (מורה, יועץ, גננת), במסגרת טיפול רפואי שהוא נזקק לו (רופאה, אחות), בתוככי ההליך המשפטי (עו"ס, פקיד הסעד, גורמי הטיפול ביחידת הסיוע, שופט) ולעיתים גם גורמי טיפול ואכיפה (חוקר נוער, שוטר, עו"ס לחוק נוער). מאחר שניכור הורי מתאפיין בסממנים ספציפיים יש צורך בהקניה של ידע תיאורטי ופרקטי, לאנשי המקצוע שסובבים את הילד, לעשות את ההבחנה המבדלת בין ניכור הורי לתופעות אחרות. אם רוצים להדביר את התופעה על כל אלה לעבור הכשרה להיות בעלי יכולת לאתר את המקרים בהם קיימת התופעה על מנת להפנותה לטיפול ויפה שעה אחת קודם (ראו בהרחבה באשר להכשרה הנדרשת עמ' 39 לסקירה).

אשר לבית המשפט, במסגרת ההליך השיפוטי של משמורת והסדרי שהות ניתן לזהות, בחלק מהמקרים, את הסימנים הראשונים של הניכור ההורי עת מנסה אחד ההורים, כבר בשלבים הראשונים, לדחוק לשוליים, ללא הצדקה, את המעורבות ההורית של ההורה האחר. העובדים הסוציאליים, אלה שבקהילה ואלה שביחידת הסיוע שפוגשים בילד, יכולים לזהות את הסימנים הללו ולהפנות את תשומת לב בית המשפט לכך. זאת ועוד, תיקי המשפחה שנדונים בבית המשפט לענייני משפחה אינם תיקי מדף. השופט שדן בתיק נדרש להם חדשות לבקרים. אם כך בתיקי משפחה ככלל קל וחומר בתיקי משמורת והסדרי שהות. ההורה המנכר מרבה בהגשת בקשות, לאחר שנקבעו המשמורת (זמנית או קבועה), והסדרי שהות, שעניין צמצום מרחב החיים ההורי של ההורה המנוכר. זהו תהליך מתפתח, תוך כדי התקדמות ההליך השיפוטי, שמטרתו, מבחינת ההורה המנכר, לשפר עמדות לאחר שהתנגדותו לקשר בין הילד להורה האחר נדחתה או התקבלה בחלקה. מדובר בשימוש במערכת המשפטית ככלי נלווה, מוסווה, להסתה וניכור. כך למשל בקשות לביטול או צמצום הסדרי שהות, קיומם תחת פיקוח, העברתם למרכזי קשר וכו'. לבקשות מעין אלו נלווה, בדרך כלל, ניסיון להצדיק אותן על דרך של תיאור אירוע כזה או אחר והעצמתו של אותו אירוע ככזה שפוגע בילד עד כדי הצדקה להיעתר להן. בכלל בקשות אלה ניתן למצוא גם את הבקשות לשינוי מקום המגורים ובקשה להתאים את הסדרי שהות לשינוי האמור מה שבהכרח יביא לצמצום עם ההורה האחר. בקשות לשינוי מקום מגורים יכולות להיות מוגשות בתחילת ההליך השיפוטי וגם במהלכו אחרי שההורה המנכר חש שניסיונותיו האחרים לא נענים על ידי הגורמים הטיפולים אף לא על ידי בית המשפט.

על בית המשפט להיות ער להתנהלות משפטית זו ולדעת לתת בה סימנים לצורך אותה הבחנה מבדלת עליה הצבענו. כל אלה מחייבים את בית המשפט, לבד מאנשי המקצוע, לתת לתיקי ניכור קדימות טיפולית ועדיפות ניהולית על פני תיקים אחרים בין על ידי השופט שדן במכלול ענייניה של המשפחה בין על ידי שופט ייעודי שתיקי הניכור מועברים אליו לטיפול פרטני, אינטנסיבי, מהיר ויעיל (ראה הפיילוט בבית המשפט לענייני משפחה במחוז תל אביב).

הטיפול - אין בדעתנו להידרש לדרכי הטיפול שננקטות על ידי גורמי המקצוע (שירותי הרווחה) לטיפול בתופעה. מצער מאוד היה לקרוא את שאמרה העובדת הסוציאלית לחוק הנוער, בדיון בבית משפט קמא: "אין תכנית לניכור הורי". גם במאמר מרכז המידע והמחקר של הכנסת מצוין (בעמ' 20), כי: "משרד הרווחה אינו מציע כיום מענה טיפולי ייחודי להתמודדות עם ניכור הורי, במענה לפנייתנו נמסר כי בשנתיים האחרונות המשרד פועל לביסוס תורת עבודה סדורה ובכללה הגדרות מדויקות של המושגים בתחום קשיי הקשר, כלי אבחון וכלי טיפול". במאמר הנ"ל ישנה אף הפניה לדו"ח מבקר המדינה מחודש מאי 2019, שמבקר את היעדר ההנחיות ונוהלי עבודה במשרד הרווחה במקרים

של ניתוק קשר וניכור הורי בין הורים לילדיהם (עמ' 22). בכל הכבוד, ניכור הורי היא תופעה קשה וחמורה הגורמת נזק אדיר לקטינים ומצופה כי הגורמים האמונים במשרד הרווחה יכינו תכנית סדורה הכוללת גופי אבחון וטיפול מקצועיים. לא ניתן להשלים עם מציאות שבה לא ניתן לציבור שירות מקצועי בתחום זה. יש לזכור כי הורים רבים לא יכולים לעמוד בתשלום לגופים פרטיים שעלותם רבה ויש צורך ממשי ודחוף, שתגובש משנה סדורה בתחום האבחון והטיפול בניכור הורי תוך העמדת כלים טיפוליים מקצועיים הולמים.

10. הכנתה של תכנית טיפולית סדורה והכשרה של מאבחנים ומטפלים מקצועיים היא צורך השעה. היא אמורה להיות חלק מכלי העבודה שנמצאים בארגז הכלים שעומד לרשות בית המשפט לענייני משפחה עת נדרש הוא לסכסוכי גירושין, משמורת והסדרי שהות. העדרה של תכנית שכזו מקשה על בתי המשפט להתמודד בצורה אפקטיבית עם התופעה והם נאלצים, לצד הפניית ההורים והילד לגורמי אבחון שונים, בדרך כלל חיצוניים למערכת, להפעיל אמצעי ענישה מסוגים שונים על ההורה המנכר בניסיון 'להחזירו למוטב'.

בפסק דין מקיף של כב' השופט משה דרורי ברמ"ש 55946-11-16 פלוני נ' פלונית (5.3.19) נסקרו האמצעים השונים לטיפול בתופעת הניכור ההורי והם כוללים בין היתר: שימוש בהליכי הוצל"פ לרבות הטלת מגבלות על ההורה המנכר כגון הגבלה על קבלת דרכון; עיכוב יציאה מן הארץ; הגבלה מעשיית שימוש בכרטיסי חיוב; הגבלה על קבלת/החזקת/חידוש רישיון נהיגה; הליכי ביצוע ע"י ביהמ"ש לענייני משפחה (בהתאם לסע' 7 לחוק בית המשפט לענייני משפחה, תשנ"ה-1995); הפחתת מזונות; הליכי ביזיון בית המשפט והליכים פליליים הכוללים אף סנקציית מאסר; סנקציות כספיות - תשלום "קנסות" או "פיצויים בגין הפרה", תשלום בגין אי הבאת הילד להסדרי הראיה, קיזוז מזונות או ביטול מזונות לגבי העבר, פיצוי במסגרת תביעת נזיקין; החלטה על העברת המשמורת מההורה האחראי לסרבנות הקשר להורה השני; וכן הכרזה על קטין כנזקק ואף הוצאתו מבית שני ההורים למרכז טיפולי.

ראה גם: פ' מרכוס, "ניכור הורי וסרבנות קשר: כיצד למנוע כישלון קשר בין ילד להורה" רפואה ומשפט, גיליון מס' 51 (מרץ 2019).

מרבית האמצעים שפורטו לעיל, למעט העברת משמורת והכרזת נזקקות, הינם אמצעי ענישה שמופעלים כלפי ההורה המנכר. אמצעים אלה ניתן להפעילם גם בהקשר של סרבנות קשר. אין בהם שום ייחודיות כאמצעי טיפול בניכור הורי בדרגתו החמורה. לדעתנו, אם הופעלו אמצעים אלה במסגרת ניסיון לטפל בסרבנות הקשר אין כל טעם בהפעלתם כסרבנות הקשר עלתה מדרגה לכלל ניכור הורי בוודאי בדרגתו החמורה.

הספרות המשפטית, מנגד, מצביעה על שלושה פתרונות עיקריים לטיפול בניכור הורי - השארת המצב על כנו; השארת הילד המנוכר אצל ההורה המנכר ונקיטת סנקציות משפטיות סביב זמני שהות והפנייה לטיפול של חידוש קשר; הוצאת הילד ממשמורת ההורה המנכר והעברתו למשמורת ההורה המנוכר או לחסות של גורם שלישי תוך שימוש - בשיטת המשפט שלנו - בהוראות **חוק הנוער (טיפול והשגחה)**, התש"ך-1960. מסקירת הספרות המקצועית של בר-און ומזא"ה עולה כי הפתרון הראשון זכה לביקורת רבה משום החשש שהילד יוותר בסיכון ממשי לאובדן הקשר עם ההורה המנוכר שילך ויימחק מתודעתו והפעם באישור בית המשפט. הפתרון השני ניתן להפעלה בניכור הורי בדרגה נמוכה עד

בינונית ואם עושים אותו באופן ממוקד ומקצועי ולטווח קצר הוא מצליח להביא לחידוש הקשר. בניכור הורי בדרגה חמורה, שמציב את הילד בסיכון ממשי לפגיעה ברווחתו הנפשית ובמצבו הרגשי, ייתכן שאין מנוס אלא מלנקוט בפתרון השלישי באותם מקרים בהם ניתן לקבוע ברמה סבירה של וודאות שהפגיעה שנגרמת לילד מהניכור ההורי רחבה הרבה יותר מהניתוק שלו מההורה המנכר אליו היה מחובר שאחרת הניתוק של הילד מההורה אותו הוא חווה כמגן והעברתו להורה שאותו הוא חווה כפוגעני עלול לגרום לנזק נפשי גדול יותר. מכאן החשיבות הרבה בבדיקה לעומק - מה עומד מאחורי התנהלותו של הילד כלפי ההורה המנכר, מאחורי תלונותיו ומאחורי סירובו להיות בקשר עמו (ראה **מכתב רקמן**). טעות באבחון יכולה להיות בכייה לדורות מבחינתו של הילד שעל שלומו ושלמותו אנו ממונים. הפתרון השלישי, מנקודת המבט של ההורה המנכר, הוא נשק יום הדין. יש בו משום איום על ההורה המנכר בניתוק הקשר הפתולוגי שהתפתח בינו ובין הילד, קשר חיוני מבחינתו של ההורה המנכר עצמו שאולי יהא בו כדי לשנות מהתנהגותו. בבסיס השימוש בפתרון זה, כשכלו כל הקיצין, לא עומד רק הרצון לחדש את הקשר בין הילד להורה המנכר אלא הרצון להפסיק את מערכת היחסים בינו לבין ההורה המנכר שמסכנת את התפתחותו ואת רווחתו האישית. נראה שיש לנקוט בפתרון השלישי במקרי ניכור (לא מוצדקים כמובן שאובחנו ככאלה) שבהם הפתרונות האחרים אינם אפקטיביים - כשההורה המנכר לא מגיב לטיפול ולא משתף עמו פעולה אף מחבל בו. עם זאת, העברת משמורת, בין ההורה המנכר בין לחסות של גורם שלישי מחייבת תמיכה ומענים טיפוליים מתאימים ותואמים להעברה אם להורה אם לגורם השלישי. כל אלה צריכים להימצא באותה תכנית לא קיימת שחובה על רשויות הרווחה להכינה, ובהקדם.

לעניינו אנו

11. הנה כי כן, הכרזת ילד כנזקק הוא חלק מכלי העבודה שניתן לעשות בהם שימוש במקרים של ניכור הורי חמור. השימוש בכלי עבודה זה לגיטימי ולעתים הכרחי כל אימת ש **"שלומו הגופני או הנפשי נפגע או עלול להיפגע מכל סיבה אחרת"** - כשהסיבה האחרת נעוצה באותה מערכת יחסים הרסנית בה נמצא הילד שמסכנת את בריאותו הנפשית והרגשית בהווה אף בעתיד (**רע"א 3009/02**; ע"א (ת"א) 2891/99 **פלונית נ' פלוני** (11.10.99); רמ"ש 11-16-55946 **פלוני נ' פלונית** (5.3.19) פסקאות 770-774. ראו גם דברי סגן הנשיא השופט זגורי בה"ט (נצ') 1379-09-18 **ע.ע. נ' ז.ע.** (13.11.18) (פסקה 11): **"הניכור ההורי באפיונו הפתולוגי חייב להיחשב התעללות ופגיעה פסיכולוגית בילדים ולהוות עילת נזקקות לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה) התש"ך - 1960**). בהקשר זה יודגש כי לצד הכרזת הנזקקות יש צורך בנקיטת דרכי טיפול שנקיטתן אפשרית רק בעקבות הכרזה כאמור. אין טעם בהכרזת הנזקקות שעה שדרכי הטיפול שנקטות בעקבותיה הינן אותן דרכי טיפול שניתן לנקוט בהן במסגרת תיק המשמורת. כך למשל מה טעם בהכרזת נזקקות והעמדת הקטין תחת צו השגחה ללא שימוש למשל בהוראת סעיף 27 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב - 1962 שמאפשר שלילה או הגבלה של האפוטרופ' של ההורה המנכר על הילד.

בדיון שהתקיים בבית משפט קמא, ביום 29.12.19 שבסיומו ניתנה ההחלטה מושא הערעור, אמרה העו"ס:

"במשרד הרווחה אין תכנית לניכור הורי, לכן התוכנית שהצענו היא המרכז האקסטרני שיש להם ניסיון עם סכסוכי גירושין ושהאב ייקח שירות כלשהו ויקבל את העזרה שדרושה לו" (עמ' 5 שורות 22-24).

מכאן, אין בידי העו"ס מענה מקצועי לטיפול בחידוש הקשר וטיפול בניכור ההורי, למעט הפנייה ליחידה האקסטרנית

במרכז "הדסים". לצורך יישום דרך טיפול זו, אין כל צורך בהליך נזקקות.

ונבהיר,

מאחר שקיימת ממילא תביעה תלויה ועומדת בנושא משמורת בבית המשפט קמא, ניתן לדון בהעברת המשמורת לידי האב או בהרחבת זמני השהות שלו עם הקטינים במסגרת הליך המשמורת בוודאי משניתנו צווים המורים על טיפול ולא קיים כיום שום "ערך מוסף" מהליך הנזקקות. ודוק: זאת ועוד, ב"כ העו"ס ציינה בדיון לפנינו, "מראש הפנייה לחוק נוער הייתה מתוך מחשבה להוציא את הקטינים ממשמורת שני ההורים ולא כדי לעגן דברים במסגרת צו השגחה" (עמ' 9 שורות 1-3). לפיכך, משהתברר שאין כל המלצה כיום מצד העו"ס להוציא את הקטינים ממשמורת שני ההורים, אין כבר כל צורך בהליך הנזקקות. הליך הנזקקות מהווה פגיעה משמעותית באוטונומיה של המשפחה בכלל ושל הקטינים בפרט. כשאין "במעלה ההר" של דרכי הטיפול כוונה לנקוט בדרך טיפול שלצורך הפעלתה יש צורך בהליך נזקקות ולא ניתן לבצעה בהליך משמורת רגיל, אין כל צורך להותיר את ההכרזה על כנה ולפעול בנתיב זה.

יתר על כן: ביום 23.3.20 הוגש לביהמ"ש קמא תסקיר משלים בתמיכה לבקשה להארכת צווי הנזקקות. בתסקיר נאמר, כי:

"בתאריך 15.3.20 נערכה פגישת התייעצות במשרד הרווחה בנוכחות מפקחת מחוזי לחוק הנוער... בפגישה עלה כי תהליך הקליטה והערכה במרכז האקסטרני לקראת סיום וכי במהלך השבוע הבא יפגשו עם הילדים על מנת להתחיל בטיפול. ע"פ הנחיות מפקח סדרי דין, זמני השהות שייקבעו יהיו באופן הדרגתי שיאפשר ליווי של המרכז האקסטרני. כך שבשלב ראשון יפגשו הקטינים אחת לשבוע עם האב לאחר שעות הלימודים ולאחר מכן יורחבו זמני השהות למספר פעמים בשבוע ולינה".

בתסקיר צוין כי האב מעוניין בהעברת המשמורת אליו ובהפעלת תכנית טיפולית פרטית והאם מסרה שהיא מסכימה לתהליך טיפולי והיא מתנגדת לצו הנזקקות. האב הגיב לתסקיר הנ"ל וביקש מינוי מומחה פרטי לניכור הורי. בבקשה הוא טען "יש להעביר את ביצוע החלטות ביהמ"ש הנכבד לידי גורם פרטי, בעל הכשרה וניסיון מוכח". לדבריו, האמור בתסקיר המשלים, סותר באופן מוחלט את תכנית הטיפול שאושרה בדיון. לטענתו: **"הצעדים המופיעים בתסקיר המשלים הינם בבחינת מתן כוסות רוח למת, מה שיעמיק את הניכור (סעיף 11 לבקשה)...יישום המלצות אלו - רק יגרמו להחמרה במצבם הרגשי של הקטינים"** (סעיף 19). האב הוסיף וטען, כי אין בידי הרווחה הכלים וההכשרה המקצועית לטפל במקרים כגון דא (סעיף 57) וביקש להפקיע את הסמכויות מהעו"ס ולהעבירן לידי מומחה פרטי בעל הכשרה מתאימה (סעיף 63).

המשמעות של האמור לעיל היא שאף האב, שנלחם כארי על ילדיו ולאור ההליכים שנקט החל הליך הנזקקות, איבד למעשה אמון ברשויות הרווחה והוא עותר למינוי מומחה פרטי. לפיכך, מששני ההורים לא רואים למעשה כל תועלת בהמשך צו הנזקקות ואף ב"כ העו"ס הסכימה שדרכי הטיפול יעוגנו ללא צו לנזקקות, הוצע לצדדים להמשיך את

ההתדיינות במסגרת תיק המשמורת ולבטל את צו הנזקקות. כאמור, הצדדים הסכימו להצעה זו בדיון. הצו לא משרת כיום את הקטינים ואין בו צורך.

הפניית הקטינים וההורים למרכז הדסים לבצוע הערכה וטיפול ואף לצורך קביעת זמני שהות בין האב לקטינים, אינה מחייבת הליך נזקקות. הליך הנזקקות נדרש כאשר הליך משמורת "רגיל" אינו מתאים ואינו מספיק, כשאינן די בשימוש בהוראות חוק הכשרות וב"כלי העבודה" שהוא מעניק ויש צורך "לעלות מדרגה" ולהשתמש בכלים אחרים. הליך הנזקקות נחוץ כאשר בעקבותיו נעשות פעולות שלא ניתן לבצע בהליך משמורת לצורך רווחת הקטינים. משעה שדרכי הטיפול המומלצות הן כה מצומצמות ומוגבלות ולמעשה העו"ס לחוק הנוער ביקשה "לצאת מהתמונה" ולמנות עו"ס לסדרי דין, אין כל הצדקה להליך הנזקקות ואין בו כל יתרון. הוא רק גורם לסרבול ואינו מביא עמו כל יתרון לקטינים שלשמן הוא נועד.

בתמ"ש 3970-06-15 פלוני נ' פלונית (26.8.16) קבע בית המשפט לענייני משפחה (כב' הש' שילה) במסגרת תביעת נזיקין שהגיש הורה מנוכר כנגד הורה מנוכר, כי:

"יידע כל הורה מנוכר, כי לא ניתן להשתמש בנשק של הסתה וניכור הורי. כשם שהגט לא יכול לשמש כלי ואמצעי להשגת הישגים רכושיים או אחרים במסגרת מאבק גירושין, כך לא יכול הורה, לרתום את ילדיו ולהשתמש בהם ככלי לניגוח הצד השני או כאמצעי למימוש נקמה ו"ענישה". הורים צריכים לדעת, כי הם ישלמו מחיר כבד אם יתברר שהם בזדון, הסיתו את הקטין כנגד ההורה השני".

12. טרחנו והרחבנו, במגבלות הקיימות, בנושאים שנתבקשנו להביע את דעתנו אף הקשנו מהכללי לפרטי מבלי להביע עמדתנו לתיק הספציפי נוכח ההסכמה של הצדדים. עם זאת, פטור בלא כלום אי אפשר, גם אם על דרך של הבעת תקווה. תקוותנו שהאם תפנים שעליה "לחשב מסלול מחדש" ו"לשנות כיוון". עליה להתחיל לשדר לקטינים כי הקשר עם אביהם טוב להם וחיוני להם. בית משפט קמא עשה מאמץ רב לסייע לקטינים ולאב וחזקה כי אם המצב לא ישתפר במהרה, יפעיל ביהמ"ש קמא את ארגז הכלים העומד לרשותו ובעתיד, אם יהיה בכך צורך, ניתן יהיה להפעיל גם את הליך הנזקקות, אם אמצעים פחות "דרסטיים" לא יועילו.

13. אין צו להוצאות. העירבון יושב למערערת באמצעות בא כוחה.

ניתנה היום, ט"ו סיוון תש"פ, 07 יוני 2020, בהעדר הצדדים.

נפתלי שילה, שופט

איריס לושי-עבודי,
שופטת

שאול שוחט, שופט, סגן
הנשיא
אב"ד

//